

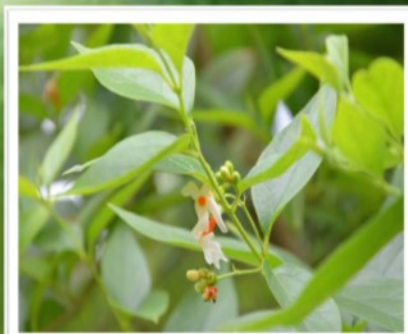
โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

รายงานกรณีศึกษา

สมุนไพรและการนำไปใช้: กรณีศึกษารอบเขื่อนน้ำพุง
จังหวัดสกลนคร

จันทร์ทิรา เจียรณัย (บรรณาธิการ)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
กับการทรงงานด้านพฤกษศาสตร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชประสงค์ที่จะใช้พื้นที่ว่างทุกตารางวาให้เป็นประโยชน์ต่อการรวบรวมพรรณพืช ทรงปลูกและรวบรวมพืชผักสวนครัว เพื่อตกแต่งตลาดฟ้าดึกชัยพัฒนา ซึ่งเป็นอาคารทรงงานภายในสวนจิตรลดาแทนไม้ดอกไม้ประดับ โดยทรงใช้ภาชนะบรรจุผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้วมาแทนกระถางปลูก และโปรดให้เขียนป้ายติดไว้ตามภาชนะปลูก ระบุชื่อสามัญ ชื่อวิทยาศาสตร์ ลักษณะ ประโยชน์ และสรรพคุณไว้ด้วย ดังบทพระนิพนธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ ที่ว่า

ทำสวนครัวทั่วถ้วน

ทิศทาง เกิดไทย

ขาดที่มีกระถาง

ปลูกได้

โถงตุ่ม รักราง

โถงอ่าง ไหเออย

กระบะกระชุกรูใช้

ปลูกสร้าง สวนครัว

ที่มา: http://www.rspg.or.th/specials/hrs/hrs_bd2551-3.htm

รายงานผลการศึกษา

สมุนไพรรักษาและนำไปใช้: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง
จังหวัดสกลนคร

ศรัญญา จุฬารี่

กชกร เพ็ญชัย

วาริธร ประวัตินวงศ์

นฤมล สิงห์ตง

จันทร์ทิรา เจียรณัย

(บรรณาธิการ)

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

พ.ศ. ๒๕๕๗

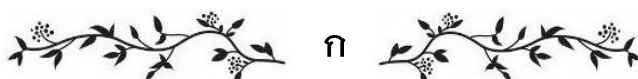
บทนำ

ตาม que การไฟฟ้าฝายผลิตแห่งประเทศไทย ได้เข้าร่วมสนองพระราชดำริ ในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.) ในพื้นที่เขื่อนต่าง ๆ ทั่วประเทศ การดำเนินกิจกรรมศึกษาและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญา การแพทย์แผนไทย การผดุงครรภ์แผนไทย และการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน โดยรอบพื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร เป็นหนึ่งใน ๑๒ เขื่อน โดยมีคณะปฏิบัติงานวิทยากร อพ.สธ. จากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ เริ่มดำเนินการ ตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๕

การจัดทำรายงานผลการศึกษา เรื่อง **สมุนไพรและการนำไปใช้: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร** ดำเนินการจัดทำต้นฉบับโดย คณะปฏิบัติงานวิทยากร อพ.สธ. สำนักวิชาพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ดำเนินการจัดพิมพ์เพื่อเป็นเอกสารสำหรับใช้ในการศึกษาอ้างอิง ค้นคว้า ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเป็นประโยชน์สูงสุดในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรวิทยากรพันธุกรรมพืชต่อไป

แก้วขวัญ วัชโรทัย

เลขาธิการพระราชวังในฐานะผู้อำนวยการโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช
อันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ

คำแถลง

จากความสำคัญของโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.) เป็นโครงการที่เป็นรูปธรรมชัดเจนในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอันมีคุณค่าของประเทศไทยไว้อย่างยั่งยืน ด้วยพระราชหฤทัยที่เต็มเปี่ยมด้วยพระเมตตาและพระกรุณา ยังทรงห่วงใยภูมิปัญญาไทยด้านต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การผดุงครรภ์แผนไทย พืชสมุนไพรที่ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรมาจากบรรพบุรุษอย่างยาวนานที่กำลังได้รับผลกระทบจากกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และความเจริญทางวิทยาศาสตร์อย่างไร้ขอบเขต ซึ่งอาจทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดการสูญหายไปได้

เพื่อเป็นการสำนึกในพระกรุณาธิคุณและมุ่งที่จะสนองพระราชดำริฯ ด้านการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยจึงได้ร่วมมือกับคณะปฏิบัติงานวิทยาการ อพ.สธ. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และชุดปฏิบัติงานโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ อำนวยความสะดวกให้แก่คณะผู้วิจัย ในการศึกษาและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การผดุงครรภ์แผนไทย และการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านรอบเขตพื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร

การจัดทำรายงานผลการศึกษา เรื่อง **สมุนไพรและการนำไปใช้: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร** ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ดังกล่าว ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพื่อช่วยเพิ่มพลังการอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรไว้ให้คงอยู่กับประเทศไทยอย่างยั่งยืนตลอดไป

นายสุทัศน์ ปัทมสิริวัฒน์

ผู้ว่าการการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

คำนำ

คณะปฏิบัติงานวิทยาการ อพ.สธ. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี มีเจตนารมณ์และความมุ่งมั่น ที่จะเข้าร่วมสนองพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงเข้าร่วมเป็นทีมสำรวจพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ พื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร ในช่วงปลายปี พุทธศักราช ๒๕๕๕

ปัจจุบันยาสมุนไพรกำลังเป็นที่สนใจของคนไทยทั่วไป รวมทั้งนานาชาติทั่วโลก การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับสมุนไพรและการนำไปใช้จากหมอพื้นบ้านซึ่งมีประสบการณ์ในการนำไปใช้ในการรักษา ทำให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ ชัดเจน เกี่ยวกับการนำยาสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะช่วยยกระดับความสำคัญของการใช้สมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้านเด่นชัดขึ้นในสังคม

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานผลการศึกษา เรื่อง **สมุนไพรและการนำไปใช้: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร** เล่มนี้ จะเป็นประโยชน์และสร้างองค์ความรู้เพิ่มเติม และต่อยอดความรู้ใหม่ให้แก่ผู้ที่ศึกษา และใช้สมุนไพรเป็นยาบำบัดโรคที่มีสรรพคุณเหมาะสมแก่ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยสืบต่อไป

ศาสตราจารย์ ดร. ประสาท สืบคำ
อธิการบดีมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

บรรณาธิการแถลง

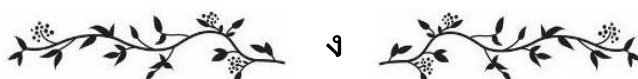
รายงานกรณีศึกษาฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา เรื่อง “การศึกษา รวบรวม ข้อมูลความหลากหลายของสมุนไพร ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร รวมทั้ง ดำรับยาโบราณ ของหมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณในพื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร และชุมชนใกล้เคียง ภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี” ซึ่งได้รับทุนอุดหนุน การวิจัยจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๖ สำเร็จได้ด้วย ความอนุเคราะห์ของหน่วยงานและบุคคลหลาย ๆ ท่าน คณะผู้ปฏิบัติงานวิทยาการ ขอขอบพระคุณการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ตลอดจนชมรมคณะปฏิบัติงาน วิทยาการโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.) ที่อำนวยความสะดวกแก่คณะผู้ปฏิบัติงาน วิทยาการในการเข้าสำรวจพื้นที่และเก็บข้อมูล กลุ่มคนสำคัญที่มีส่วนทำให้รายงานฯ ฉบับนี้สำเร็จลุล่วง จนสามารถตีพิมพ์เผยแพร่ได้ คือ ปราชญ์ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบเขื่อนน้ำ พุง จังหวัดสกลนคร ที่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลวิจัย สาธิตการใช้สมุนไพร อธิบายสรรพคุณ และภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น

คุณค่าของรายงานผลการศึกษานี้จึงอยู่ที่การจัดการความรู้ โดยการรวบรวม ความรู้แบบฝังลึก (Tacit Knowledge) ที่มีอยู่ในปราชญ์แต่ละท่าน กระจัดกระจาย ปรากฏ การบันทึกอย่างเป็นระบบ ระเบียบ มาจัดระบบและถ่ายโอนองค์ความรู้ให้เกิดความชัดเจน ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge)

อนึ่งฯ เนื้อหาที่ปรากฏภายในรายงานผลการศึกษานี้ เฉพาะในเขตพื้นที่รอบ เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนครเท่านั้น ดำรับยาสมุนไพรตลอดจนสรรพคุณของสมุนไพรชนิด ต่าง ๆ คณะผู้ปฏิบัติงานวิทยาการบันทึกตามการบอกเล่าของหมอสมุนไพร จึงอาจมีความ แตกต่างไปจากท้องถิ่นอื่น ๆ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จันทรีทิรา เจียรณัย

บรรณาธิการ

สารบัญเนื้อหา

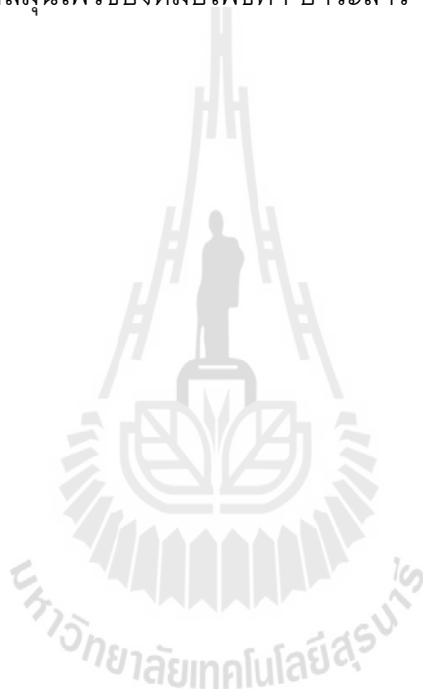
เนื้อหา	หน้า
บทนำ	ก
คำแถลง	ข
คำนำ	ค
บรรณานุกรมแถลง	ง
สารบัญเนื้อหา	จ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ช
บทที่ ๑ เชื้อน้ําพุง: ลักษณะทั่วไป พื้นที่รอบเชื้อน้ําพุง	๒
บทที่ ๒ สมุนไพรรักษาโรคระบบทางเดินอาหาร	๕
๑. สมุนไพรรักษาโรคระบบทางเดินอาหาร	๑๒
๒. สมุนไพรรักษาโรคระบบทางเดินปัสสาวะ	๔๙
๓. สมุนไพรรักษาโรคระบบหัวใจ และระบบไหลเวียนโลหิต	๕๗
๔. สมุนไพรรักษาโรคระบบทางเดินหายใจ	๖๔
๕. สมุนไพรรักษาโรคมะเร็ง	๗๑
๖. สมุนไพรรักษาโรคระบบกระดูกและข้อ	๗๕
๗. สมุนไพรรักษาแมลงสัตว์กัดต่อย	๘๓
๘. สมุนไพรรักษาอาการแพ้	๘๘
๙. สมุนไพรรักษาอาการแพ้หลังอยู่ไฟ	๙๘
๑๐. สมุนไพรแก้ไข้หรือผื่นคันต่าง ๆ	๑๐๙
บทที่ ๓ ตำรับยาสมุนไพรจําแนกตามหมอฮากไม้: ภูมิปัญญาปราชญ์ชาวบ้าน	๑๒๐
บทที่ ๔ บทวิเคราะห์: การดํารงอยู่ของสมุนไพรไทย	๑๒๙
บรรณานุกรม	๑๓๓
ประวัติคณะปฏิบัติการวิทยากร อพ.สธ.	๑๔๕

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงข้อมูลเบื้องต้นของอำเภอภูพาน จ.สกลนคร	๔
ตารางที่ ๒ แสดงตำรับยาสมุนไพรของหมอจินดา จิตรปรีดา	๑๒๑
ตารางที่ ๓ แสดงตำรับยาสมุนไพรที่มีสรรพคุณเข้ยาของหมอโพธิ์คำ อวาระสาร	๑๒๒
ตารางที่ ๔ แสดงตำรับยาสมุนไพรของหมอโพธิ์คำ อวาระสาร	๑๒๓

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๑ แสดงพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง	๔
ภาพที่ ๒ กล้วยเต่า	๑๒
ภาพที่ ๓ กรวยป่า	๑๓
ภาพที่ ๔ กระเจียวแดง	๑๔
ภาพที่ ๕ กระโดนโคก	๑๕
ภาพที่ ๖ กระถิน	๑๖
ภาพที่ ๗ กระทุ่มโคก	๑๗
ภาพที่ ๘ กระพี	๑๘
ภาพที่ ๙ กฤษณา	๑๘
ภาพที่ ๑๐ กำแพงเจ็ดชั้น	๑๙
ภาพที่ ๑๑ เกล็ดม้งกร	๒๐
ภาพที่ ๑๒ แกลบหนู	๒๑
ภาพที่ ๑๓ ช่อย	๒๒
ภาพที่ ๑๔ ซึ่มอด	๒๓
ภาพที่ ๑๕ คัดเค้าเครือ	๒๔
ภาพที่ ๑๖ คำรอก	๒๕
ภาพที่ ๑๗ บอระเพ็ด	๒๕
ภาพที่ ๑๘ ชะเอม	๒๖
ภาพที่ ๑๙ ดิงดำ	๒๗
ภาพที่ ๒๐ ดีปลากั้ง	๒๘
ภาพที่ ๒๑ แดง	๒๙
ภาพที่ ๒๒ ตะขบป่า	๓๐
ภาพที่ ๒๓ ตะไคร้ต้น	๓๑
ภาพที่ ๒๔ ตะแบกเปลือกบาง	๓๑

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๒๕ ตูมกาขาว	๓๒
ภาพที่ ๒๖ ติวขน	๓๓
ภาพที่ ๒๗/ เต่าร้าง	๓๔
ภาพที่ ๒๘ นมสวรรค์	๓๕
ภาพที่ ๒๙ น้ำเต้า	๓๖
ภาพที่ ๓๐ พญาสัตบรรณ	๓๗/
ภาพที่ ๓๑ มะกอก	๓๘
ภาพที่ ๓๒ มะขามป้อม	๓๙
ภาพที่ ๓๓ มะคังแดง	๔๐
ภาพที่ ๓๔ มะเฒ่า	๔๑
ภาพที่ ๓๕ ยางนา	๔๒
ภาพที่ ๓๖ รักใหญ่	๔๓
ภาพที่ ๓๗/ ราชพฤกษ์	๔๓
ภาพที่ ๓๘ สมอไทย	๔๔
ภาพที่ ๓๙ สะเทิบ	๔๕
ภาพที่ ๔๐ โสมไทย	๔๖
ภาพที่ ๔๑ หวี	๔๗/
ภาพที่ ๔๒ เหมือดไลด	๔๘
ภาพที่ ๔๓ กำแพงเก้าชั้น	๔๙
ภาพที่ ๔๔ เกสต์ลีนใหญ่	๕๑
ภาพที่ ๔๕ เข็มแดง	๕๒
ภาพที่ ๔๖ ฝักร้อยกอ	๕๓
ภาพที่ ๔๗/ พลองเหมือด	๕๓
ภาพที่ ๔๘ เพ็ก	๕๔
ภาพที่ ๔๙ เอื้องดิน	๕๖
ภาพที่ ๕๐ กระชายดำ	๕๗/

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๕๒ แคนหางค่าง	๕๙
ภาพที่ ๕๓ ชะมวง	๖๐
ภาพที่ ๕๔ ฟาง	๖๑
ภาพที่ ๕๕ ม้ากระทืบโรง	๖๒
ภาพที่ ๕๖ ยมหิน	๖๓
ภาพที่ ๕๗ คัดเคঁาเครือ	๖๔
ภาพที่ ๕๘ เถาประสงค้ช้าง	๖๓
ภาพที่ ๕๙ ส้มกบ	๖๙
ภาพที่ ๖๐ ลำเภา	๓๐
ภาพที่ ๖๑ กะตังใบ	๓๑
ภาพที่ ๖๒ มะเค็ด	๓๒
ภาพที่ ๖๓ มะเดื่อปล้อง	๓๓
ภาพที่ ๖๔ ตาถีบขึ้นก	๓๔
ภาพที่ ๖๕ กระบก	๓๕
ภาพที่ ๖๖ กำล้งช้างสาร	๓๖
ภาพที่ ๖๗ ตะคร้อ	๓๘
ภาพที่ ๖๘ เป็ล้าน้อย	๓๙
ภาพที่ ๖๙ เป็ล้าใหญ่	๔๐
ภาพที่ ๓๐ พอก	๔๑
ภาพที่ ๓๑ ส้มลม	๔๒
ภาพที่ ๓๒ นมสวรรค์	๔๔
ภาพที่ ๓๓ พลวง	๔๕
ภาพที่ ๓๔ ยางบง	๔๖
ภาพที่ ๓๕ โลดทะนงแดง	๔๖
ภาพที่ ๓๓ ก่อหิน	๔๙

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๓/๔ เต็ง	๙๒
ภาพที่ ๓/๕ พลับพลา	๙๓
ภาพที่ ๓/๖ มะปวน	๙๔
ภาพที่ ๓/๗ มะหวด	๙๕
ภาพที่ ๓/๘ หนามคลอง	๙๖
ภาพที่ ๓/๙ เหยียง	๙๖
ภาพที่ ๔๐ อบเชย	๙๗
ภาพที่ ๔๑ กล้ายน้อย	๙๘
ภาพที่ ๔๒ กระตังใบ	๙๙
ภาพที่ ๔๓ เก้านางนี	๑๐๐
ภาพที่ ๔๔ ตะโกพนม	๑๐๑
ภาพที่ ๔๕ นมสาว	๑๐๒
ภาพที่ ๔๖ มะเดื่อปล้อง	๑๐๕
ภาพที่ ๔๗ ยอป่า	๑๐๖
ภาพที่ ๔๘ ว่านชักมดลูก	๑๐๖
ภาพที่ ๔๙ หญ้าคา	๑๐๗
ภาพที่ ๕๐ หญ้าใบไผ่	๑๐๘
ภาพที่ ๕๑ ประดู่	๑๑๒
ภาพที่ ๕๒ ปอขี้แฮด	๑๑๓
ภาพที่ ๕๓ มะกอกเกล็อน	๑๑๓
ภาพที่ ๕๔ มะค่าแต้	๑๑๔
ภาพที่ ๕๕ มะไฟ	๑๑๕
ภาพที่ ๕๖ มะหวด	๑๑๖
ภาพที่ ๕๗ รกฟ้า	๑๑๖
ภาพที่ ๕๘ สะแกแสง	๑๑๘
ภาพที่ ๕๙ หิงหาย	๑๑๙